

УДК 821.161.2(477)+ 821.162.1

Ольга ХАРЛАН

Бердянський державний педагогічний університет

ПОЕТИКА ПОВСЯКДЕННОГО ПРОСТОРУ У ПРОЗІ МАРІЇ ГАЛИЧ І ЗОФ'Ї НАЛКОВСЬКОЇ

У статті аналізується поетика повсякденного простору у творах М. Галич «Друкарка» та З. Налковської «Межа» в її філософському, історичному, культурному вияві. Запропоновано загальний огляд літератури з проблем вивчення повсякденності, охарактеризовано особливості її відображення у прозі письменниць першої третини ХХ ст.

Ключові слова: повсякденність, простір приватний, простір суспільний, проза, місто.

The article analyzes the poetics of everyday space in the works by M. Galich «Typewriter» and Z. Nalkowska «Limit» in its philosophical, historical, cultural manifestations. The general the everyday life scholarship is proposed, the main features of its display in the fiction of women-writers of the first decades of the XXth century are characterized.

Key words: everyday life, private space, public space, prose, city.

W artykule przeanalizowano poetykę przestrzeni codziennej w utworach M. Halicz «Drukarka» i Z. Nałkowskiej «Granica» w aspekcie filozoficznym, historycznym i kulturalnym. Zaproponowano przegląd literatury na temat badań codzienności, scharakteryzowano jej specyfikę występującą w prozie wspomnianych pisarek trzeciej dekady XX wieku.

Słowa kluczowe: codzienność, przestrzeń prywatna, przestrzeń publiczna, proza, miasto.

Сучасні уявлення про культуру повсякденності базуються, з одного боку, на методології історичної антропології, що розроблялася у французькій школі «Анналів» (Л. Февр, М. Блок, Ф. Бродель, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гофф та ін.), а з іншого – на працях з феноменології (Ф. Брентано, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, пізніше – Г. Г. Гадамер, Ж. Дерріда та ін.) і феноменологічній соціології (А. Шютц, П. Бергер, Т. Лукман, Е. Гоффман та ін.). Представники школи «Анналів» обстоювали людинознавчу концепцію історії, звернувшись до відтворення історичного процесу не на основі державних документів, а пропонуючи аналіз динаміки процесу життя звичайних людей. До людинознавчої історії ще в ХІХ ст. закликали відомі українські історики й громадські діячі М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов. Саме в другій половині ХІХ ст. наука вперше зацікавилася повсякденним життям людини, почавши вивчати реалії побуту і духовних цінностей у культурі різних народів і окремої особистості.

На думку дослідників [Див. 1], повсякденність не має чіткої структури і рамок, не піддається універсальній науковій класифікації. У сучасній культурології вирізняється погляд на повсякденність, поданий Б. Ванденфельсом [2]. Виходячи із застереження Н. Еліаса, що не можна перетворювати повсякденне життя в універсальну категорію та уявляти повсякденне життя особливою автономною сферою, що

відділена від суспільства з його структурами влади, німецький дослідник вибудовує генеалогію повсякденного життя, де повсякденному протиставлено неповсякденне. До першого відноситься все впорядковане, звичне, близьке; до другого – незвичне, що знаходиться поза впорядкованістю, далеко. Повсякденність – це місце утворення сенсу, відкриття правил; досягнення повсякденності можуть існувати тільки за рахунок її подолання, – робить висновок Б. Вандельфельс. Існування людини «на межі», про що говорить дослідник, дає можливість виявити повсякденне в момент руйнування норми, зміни порядку. Тоді проявиться і структура повсякденності, і її межі.

До теми повсякденності звертаються семіотика історії та семіотика культури (Р. Барт, Г. Кнабе, Ю. Лотман, Ю. Степанов, В. Топоров, У. Еко та ін.). У межах цих напрямів ставляться проблеми полілінгвізму повсякденного життя, досліджуються як семантика розмовної мови, так і «мова тіла»: міміка, жести, пози, мова комунікативного простору. В дослідженнях Р. Барта, Г. Кнабе, Ю. Лотмана аналізується процес семіотизації повсякденності з допомогою мов культури: міфу, ритуалу, мистецтва.

За всієї різниці в підходах до повсякденності, у вітчизняній та зарубіжній науці виділяють групи, що відносяться до досліджуваної проблематики: макро- і мікросередовище перебування (природа, місто, село, житло), людське

тіло й турботи про його біологічні й соціокультурні функції; важливі, поворотні особистісно й соціально значимі моменти в житті людини (народження, створення сім'ї, сім'я та сімейні стосунки, смерть), міжособистісні стосунки в різних мікросоціальних групах (територіальних, професійних, конфесійних тощо); вільний час (ігри, розваги, суспільні й сімейні свята й звичаї) тощо.

Категорія «повсякденність» містить певний часовий вимір. Тут можна говорити про традиційну зміну робочих і вихідних днів чи, більш абстрактно, – про те, що людське буття є постійною зміною повсякденного і неповсякденного, що життя може текти тільки в повсякденності чи в тому, що їй протилежне. Крім часової, існує просторова характеристика повсякденності. Простір дому – тільки одна з форм повсякденного простору, а саме – приватний, особистий простір, призначений для сімейного, дружнього й подібного привілейованого спілкування. Друга форма простору – це простір суспільний, «публічний» – вулиці, площі, ринки. Є також рівень «персонально-культурної повсякденності»: музеї, пам'ятні місця, місця відпочинку тощо.

Простір повсякденності не вичерпується фізичними (геометричними) характеристиками. Він є фрагментом, частиною природного простору й заповнений явищами неорганічної природи, представниками флори й фауни, сукупністю творіння людських рук, «іншої природи» і людьми. Зі всіх «заповнювачів», мешканців простору повсякденності найбільше культурне навантаження несуть речі й люди.

Отже, проблема поетики повсякденності має комплексний характер і вивчається такими дисциплінами, як історіографія, соціологія, філософія, психологія, семіотика, естетика. Вивчення поетики повсякденності в літературознавстві, зокрема порівняльному, таким чином, має міждисциплінарний характер і ґрунтується на досягненнях суміжних дисциплін.

Звернення до творчості Марії Галич і Зоф'ї Налковської (1885–1954), представниць української й польської літератури, дає можливість простежити спільні й різні підходи до зображення повсякденного простору, що детерміновано як особливостями літературного процесу, так і художніми зацікавленнями письменниць.

М. Галич належала до літературної групи «Ланка» (пізніше МАРС) поряд із В. Підмогильним, Є. Плужником, Г. Косинкою, Б. Антоненком-Давидовичем, Т. Осьмачкою.

«Перша збірка «Друкарка» (1927 р.), – як зазначає В. Дмитренко, – стала помітним явищем літературного процесу 20-х років минулого століття. Ураховуючи різний час написання творів, збірка вийшла досить неоднорідною, але надзвичайно ілюстративною щодо окреслення змін творчого світу письменниці, зростання її таланту» [4, 273]. У період репресій М. Галич відійшла від літературної творчості, врятувавши таким чином собі життя, але загубивши свій неабиякий письменницький хист. Її творчість ставала об'єктом дослідження (праці О. Воронцової, В. Мельника, Р. Мовчан, В. Дмитренко, С. Стужук).

З. Налковська народилася в сім'ї відомого вченого-географа, педагога й громадського діяча Вацлава Налковського, виростала в атмосфері творчої праці й дискусій щодо розвитку Польщі. Почавши як поетеса, вона знайшла себе у прозі, в 1906 р. опублікувавши свій перший роман «Жінки». У наступних творах письменниці («Князь», 1907, «Ровесниці», 1908, «Нарциза», 1910, «Змії та троянди», 1913, «Роман Терези Геннерт», 1923, «Недобре кохання», 1928, «Межа», 1935, «Нетерпеливі», 1938 та ін.) центром уваги є кохання, художньому дослідженню якого присвячена майже вся її художня спадщина.

Письменниці різні за життєвим і художнім досвідом, стильовою манерою (М. Галич більше тяжіє до імпресіоністичного, фрагментарного письма, а З. Налковська – до реалістично-психологічного), тому цікавим є порівняти їх моделі повсякденного простору. Візьмемо твори «Друкарка» М. Галич і «Межа» З. Налковської.

Просторові характеристики повсякденності, на думку дослідників, залежать від масштабу суб'єкта повсякденної діяльності. На рівні індивіда простір повсякденності складає дім, місце роботи, магазини тощо, маршрути щоденних переміщень. На рівні міської спільноти простором повсякденності є вся територія міста, що використовується для задоволення повсякденних потреб жителів міста.

Основним простором повсякденності, в якому тече життя героїв творів, є відповідно Київ та провінційне польське містечко. Саме тут відбуваються повсякденні події. Водночас, цей основний простір є системою інших просторів і включає простір тіла, житла і поселення (з відповідними близькими територіями). У «Межі» З. Налковської простір міста чітко структурований – будинки, сади,

парки, вулиці, ярмарок тощо, в української письменниці, за спостереженням Р. Мовчан, місто «створює необхідне змістове тло для порушення критичної урбанізаційної проблеми – екзистенційної самотності людини в натовпі» [5, 420]. Авторка передає монотонний ритм міського життя, який змучує людину, неволить, вихолощує, робить беззмістовною і бездушною, як і сама друкарська машинка (невипадково Надії повсюди вчувається ритм друкарської машинки).

М. Галич подає образ міста епохи непу, яке бачить її героїня, сприймаючи його, і водночас перебуваючи у спогадах про «малу батьківщину» – село: «Щоб одігнати мару, Надія почала розглядати давно відомі будівлі, вивіски.

Вони не скрізь однакові. На вулиці, де установка, що в ній Надія працює, будівлі прості, високі. І прості, лаконічні вивіски: «Ларьок», «Трест», «Окрвиконком». А на цих вулицях, що з боків поховалися, будівлі присідають і кланяються. Там вивіски говорять...» [3, 16].

Своєрідним центром повсякденного простору в романі З. Налковської є кам'яниця – будинок, у якому відбуваються найважливіші події, і який водночас постає «локальним Вавилоном». У ньому народжуються і виростають персонажі твору – Зенон Зембевич, Ельжбета, тут старіють і помирають його мешканці. Образ кам'яниці побудований за вертепним принципом: у підвальному приміщенні й на кожному поверсі відбуваються свої події, переживаються свої життя, але завершується життя кам'яниці поселенням сина хазяйки, пані Цецилії, – Кароля, який повертається з лікування з-за кордону, не потребуючи місця свого дитинства, залишаючись до нього байдужим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Дубин Б.В. Быт, бытовщина, обыденность: Идея и история повседневности в России / Б.В. Дубин. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.unesco.org/most; Золотухина-Аболина Е. Повседневность и другие миры опыта: Монография / Е. Золотухина-Аболина. – М.: МарТ, 2003. – 192 с.; Карпенко І. Повсякденність – друг чи ворог? / І. Карпенко. – [Електронний ресурс] // Харківський університет: загальноуніверситетська газета. – 2008. – № 5 (3911). – Режим доступу: www.gazeta.uniwer.kharkov.ua; Козлова Н.Н. К анализу обыденного сознания / Н.Н. Козлова // Философские науки. – 1984. – № 4. – С. 25–32; Луков М. В. Культура повседневности как теоретическое понятие / М.В. Луков // Тезаурусний анализ мировой культуры. Вып. 2. – М.: МосГУ, 2005. – С. 54–74; Махлина С. Т. Семиотика

Обидві письменниці чітко протиставляють повсякденний простір поселення (побуту) та адміністративний. Так, у З. Налковської Зембевич, ставши редактором газети, а потім і мером міста, переселившись у будинок, виділений йому адміністрацією, перестає бути собою, втрачає власне обличчя, перетворюючись в одного з багатьох чиновників: «Мовчазний, зосереджений, коли вони залишалися на самоті, серед людей Зенон змінювався просто на очач» [6, 380]. Героїня твору М. Галич «Друкарка» Надія розмежовує простір роботи, в якому вона відчуває себе потрібною всім, але й залежною від усіх, та домашній, що стає справжнім прихистком: «Краще б швидше йти додому. Там тихо...» [3, 19], – говорить вона.

Часова і просторова межа повсякденності в житті людини – смерть. Для самої людини і його сім'ї – це екстраординарна подія. Для міської спільноти смерть пересічного громадянина – щоденна. Факт щоденної повторюваності не перетворює смерть у подію ординарну, повсякденну. Смерть є значимою і знаковою не тільки для індивіда і малої групи, а й для суспільства в цілому, що посилюється публічним здійсненням відповідних ритуалів. Коли в М. Галич смерть є умовною, бо Надія скорочення з роботи сприймає саме як закінчення життя (в певний період часу), то в З. Налковської роман починається зі смерті Зенона Зембевича, вірніше, замаху на його життя, а потім і самогубства.

Отже, повсякденність, як і кожне буття, маючи свої просторові виміри, по-своєму їх виражає. У художніх творах М. Галич і З. Налковська визначають таким простором територію, де проходить повсякденне життя людей, визначаючи цю територію як систему просторів, що включає в себе простір тіла людини, житла, поселення.

культуры повседневности: Монография / С.Т. Махлина. – СПб: Алетей, 2009. – 232 с; Нарис повсякденного життя України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький: В 2 ч. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009; Феномен повседневности: гуманитарные исследования. Философия. Культурология. История. Философия. Искусствоведение: Материалы X международной научной конференции «Пушкинские чтения – 2005» (6–7 июня 2005 г.) / Ред.-сост. И. А. Манкевич. – СПб.: Издательства С.-Петербургского у-та, 2005. – 252 с.; Шестакова Е.Г. Повсякденність як предмет дисциплін соціально-гуманітарного циклу / Е.Г. Шестакова // Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського: Серія «Філологія. Соціальна комунікація». – 2008. – Т. 21

- (60). – № 1. – С. 209–218; Шубина М.П. О понятии и природе повседневности / М.П. Шубина // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – № 42. – С. 55–62; Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социологические исследования. – 1993. – № 2. – С. 129–137; Heller A. Versuch eine Erklärung der individuellen Reproduktion. – Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1978. – 325 S. та ін.
2. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социологос: Пер. с англ., нем., фр. – М.: «Прогресс», 1991. – С. 39–50.
3. Галич М. Друкарка // «Життя й революція». – 1926. – С. 15–30.
4. Дмитренко В. Літературний дискурс «Ланки»-МАРСу першої третини ХХ ст.: Монографія / В.І. Дмитренко. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 280 с.
5. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: Монографія / Раїса Мовчан. – К.: ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
6. Налковська З. Роман Терези Геннерт. Межа: Романи / Зоф'я Налковська: [пер. з польськ. В. Струтинського]. – К.: «Дніпро», 1978. – 422 с. – Серія «Дружба».
7. Kwiatkowski J. Dwudziestolecie międzywojenne / J. Kwiatkowski. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2002. – 595 s.